

Slavko Muljačić

PROBLEMI OPSKRBE GRADA I DRUŠTVENE SKRBI U
RATNOM SPLITU, U RAZDOBLJU OD 27. IX. 1943.
DO 25. X. 1944. GODINE
Gospodarsko-sociološki osvrt

UDK: 64(497.5 Split) "1943.9.27/1944.10.25"
Izvorni znanstveni rad
Primitljeno: 2. II. 1996.

Slavko Muljačić
21000 Split
Mažuranićevo šet. 12 A

Tijekom Drugoga svjetskog rata, a osobito u razdoblju od rujna 1943. do listopada 1944. godine, i u Splitu je vladala velika nestašica hrane i ostalih potrošnih dobara. Bilo je više razloga tome, a glavni je razlog bila nemogućnost da se nahrani tako veliki grad, posve nepristupačan s mora, opkoljen pasivnim dalmatinskim kamenjarom, a s lošim, vrlo dugim, otežanim i za život nesigurnim prometnim vezama do proizvođača hrane u dalekoj unutrašnjosti zemlje.

O tome, kao i individualnoj i kolektivnoj (preko osnovanih menzi) raspodjeli vrlo ograničenih količina hrane pristiglih u grad, te o nekim vidovima društvene skrbi nad najugroženijim dijelom pučanstva tadašnjeg Splita, govori ovaj članak.

1. RACIONIRANA POTROŠNJA U RATNOM SPLITU DO 11. IX. 1943.

Poznato je da tijekom ratova koji duže traju (a takav je bio i Drugi svjetski rat u našim krajevima) dolazi do velikog i dugoročnog poremaćaja u proizvodnji materijalnih dobara, koji se osjeća i u narednim mirnodopskim godinama. Budući da najsposobniji dio pučanstva, tj. mladi muški naraštaj biva velikim dijelom unovačen u razne vojne postrojbe i pomoćne službe, odnosno - u uvjetima višestruke okupacije, kakva je bila u Dalmaciji - odlazi "u šumu", u partizanske jedinice, zapušta se poljodjelstvo i ostavlja se u rad ženama, odraslijoj djeci i starijim osobama. A i od onoga što se uspije požeti ili uzgojiti, dobar dio se (milom ili silom) oduzima za potrebe vojske (kod nas - vojski) i za stvaranje takozvanih *ratnih zaliha*, a dio uroda biva uništen na samom polju, prilikom ratnih djelovanja.

Što se pak industrijske proizvodnje tiče, ona se sve više reorganizira za vojne potrebe, bilo za naoružanje ili za izradu odjeće, obuće i opreme za povećani broj ljudi pod oružjem i u pomoćnim službama. Tako se nedugo nakon izbijanja rata počinje osjećati ne samo nestašica hrane nego i nestašica tzv. *robe široke potrošnje*, a osobito odjeće i obuće, koja se sve manje proizvodi, a i to najčešće iz manje kvalitetnih materijala.

Da bi ograničile potrošnju, ali i osigurale potreban minimum dobara za civilno pučanstvo, vlasti tada pribjegavaju stvaranju sustava tzv. *racionirane potrošnje*, izdavanjem potrošačkih (tržišnih) karata u obliku tiskanih bonova-kupona za razne artikle. Njih su prodavači odsijecali kod kupovine, a trebalo ih je iskoristiti u određenom razdoblju. Bonovi su se dijelili uglavnom stanovnicima gradova i mjesta koja sama ne proizvode hranu u potrebnim količinama.¹⁾

2. RAZDOBLJE TALIJANSKE OKUPACIJE

Za vrijeme dvoipolgodišnje talijanske okupacije Splita (15. IV. 1941. - 11. IX. 1943.), sustav racioniranja hrane je (iz političkih razloga, da bi se smanjilo i onako rastuće nezadovoljstvo njegovih stanovnika) dosta dobro funkcionirao. Hrana se istina dijelila u vrlo malim količinama, ali redovito jednom ili dvaput mjesečno, a kruh dnevno, i to sve po subvencioniranim cijenama, koje se (začudno) mjesecima uopće nisu mijenjale, tj. rasle. One su bile niže negoli cijene na pazaru, a znatno niže od onih na "crnoj burzi", tj. u "švercu". Kako su Talijani zbog svojih dotadašnjih ograničenja (za Abenskog rata 1935.-1936. te već 10 mjeseci za vrijeme tadašnjeg rata), bili okrenuti prema *autarhiji* tj. samodostatnosti u stvaranju dobara, a budući da je Apeninski poluotok dosta siromašan sirovinama, to su i ponuđena odjeća i obuća umjesto od prirodnih biljnih vlakana i životinjske kože, najčešće bile izrađivane od znatno lošijih, pa i kratkotrajnijih, surogatnih ili umjetnih (sintetičnih) materijala.

Sve do sredine 1941. godine talijanske okupacijske vlasti nisu još bile ni uvele pravo racioniranje živežnih namirnica, izuzev karata za kruh uvedenih početkom svibnja. Tadašnje prostrano Splitsko polje dobro je opskrbljivalo tržnicu (pazar) svojim proizvodima, a dodatne količine krumpira i drugog povrća dopremene su iz Ravnih kotara. Južno voće je stizalo s "Poluotoka", (tj. iz Italije), a paška sol brodovima sa Sušaka.

Od početka srpnja pa do kraja 1941. godine osim kruha još se uglavnom dijelilo samo po 400 grama tjestenine i po 400 grama riže dvaput mjesečno, a 2 decilitra maslinova ulja i 500 grama šećera jednom mjesečno.

Do kraja 1941. godine mesnice su najčešće bile dobro opskrbljene mesom (i s obzirom na sve lošiji standard građana), te ono još nije ulazilo u racioniranu raspodjelu, izuzev ograničene količine mesa od peradi za božićne

blagdane. Međutim, u skladu s politikom štednje zemlje u ratu, već se sredinom rujna nastojalo smanjiti potrošnju mesa donošenjem odredbe po kojoj se dva dana u tjednu (četvrtkom i petkom) ne smije prodavati meso u mesnicama, niti se ono smije posluživati u ugostiteljskim radnjama. Od tog ograničenja bile se izuzete samo bolnice i slične zdravstvene ustanove. Naknadno je objašnjeno da se to ne odnosi na prodaju sitnijih unutarnjih dijelova mesa, te peradi uopće.²⁾

Početkom listopada 1941. objavljena je i zabrana slobodne prodaje manufakturne robe: tekstilnih, kožnih i krznenih proizvoda (tj. odjeće i obuće, torbi, remena i slično), za koje su uvedeni i posebni bonovi.³⁾

U godini 1942. racionirana je i prodaja mesa i svedena na triput mjesečno po 100-150 g (uključivo kosti), te (od prosinca 1941.) i malih količina maslaca (odnosno svinjske masti), sira, te slanine, obično po 100 g mjesečno od svakog od tih prehrambenih proizvoda.

Da bi čitatelji mogli uspoređivati tadašnje raspodjele racioniranih ("teseriranih") živežnih namirnica u odnosu na one u narednom razdoblju (koje baš obrađuje ovaj članak!), potanje ćemo navesti što je u prvih *nepunih devet mjeseci* zadnje godine talijanske okupacije (1. I. - 10. IX. 1943.) prosječno dijeljeno stanovništvu Splita, prema obavijestima iz lista "Il Popolo di Spalato".

1. KRUH, koji je *navodno* i po količini dnevnog obroka i po kakvoći mliva bio jednak onom prodavanom i po talijanskim gradovima. Dnevni obrok je po uvođenju "krušne karte" 6. V. 1941. iznosio 300 grama,⁴⁾ da bi neutvrđenog datuma spao na 190 g, a od 25. III. 1942. pa do kraja razdoblja iznosio je samo 165 g dnevno. Prodavan je po 1,90 lira kilogram.⁵⁾
2. PŠENICNO BRAŠNO samo u nekim mjesecima, a ukupno 1,30 kg kroz 8 mjeseci (po 2-2,40 lire kg).
3. TJESTENINA dvaput mjesečno po 500 g (po 4 lire kg).
4. RIŽA dvaput mjesečno po 500 g (po 2,70 do 3,40 lira kg).
(NAPOMENA: Vjerojatno su nadležni lakše dolazili do riže negoli do tjestenine, pa je kod nekih raspodjela obrok tjestenine bio smanjen na 250 g, a obrok riže povećan na 750 g, pa je ukupna težina ostajala ista).
5. KRUMPIR se dijelio samo 5 puta, a u nejednakoj težini (od 0,75 do 2,00 kg po osobi), prodavan po 4,10 lira kg.
6. MASLAC mjesečno 50-100 g (po 31,80 lira kg).
7. STOLNI SIR mjesečno po 50 g (iznimno 100 g), po 21,60 lira kg.
8. SIR ZA STRUGANJE u istoj količini, ali po 26 lira kg.
9. SIROVI PRŠUT dijelio se samo 4 puta, po 100-150 g, za oko 40 lira kg.

10. SLANINA (alternativno PANCETA) jednom mjesečno 100 g, po 22 lira kg (odnosno 24 lire kg).
11. MESO, dvaput mjesečno 100-120 g (s kostima). Sleđena govedina i bravetina po 22 lire kg, a janjetina po 32 lire kg. Svježā govedina i bravetina po 30 lira kg, a janjetina i teletina po 36 lira kg.
12. MASLINOVO ULJE (naglašeno: najfinije, čisto!?), mjesečno po 2 decilitra (ili dvaput po 1 dcl), po 20 lira litra.
13. ŠEĆER mjesečno 500 g, po 6,20 lira kg, a od srpnja po 8,70 lira kg.
14. MARMELADA, mjesečno po 150-200 g, cijena različina (od 7 do 20 lira kg, ovisno o vrsti).

Osim toga, u čitavom razmatranom razdoblju, od nepunih devet mjeseci u 1943. godini, jednom je dijeljeno 50 grama masti, jednom 250 grama graha (po 8 lira kg), jednom 1 kutija riba u ulju i dvaput konzervirane rajčice (ukupno 400 grama), te jednom 500 grama suhιh smokava.

Po nižim cijenama još se moglo nabaviti: pet puta po 1 toaletni sapun od 100 grama i jednom 1 sapun za pranje rublja od 200 grama. Zimi je jednom dijeljeno i gorivo: drvo ili slatki ugljen, u količini ovisnoj o broju članova u obitelji. Također se i sol nabavljala na bonove, no u novinama se ne navodi njezina količina.

(U listu "Il Popolo di Spalato", kod najava raspodjele, riža se uvijek navodi kao "pirinač", a grah kao "pasulj"!).

U danima neposredno poslije objavljivanja vijesti o kapitulaciji Italije (objavljeno 8. rujna 1943. navečer), skupine građana provalile su u razna općinska i vojna skladišta i raznijele tamo uskladištenu hranu te drugu robu, a jedan dio hrane istog porijekla partizanska je vlast otpremila iz grada za prehranu svojih jedinica i brojnog izbjeglog stanovništva.

3. OPSKRBA GRADA U RAZDOBLJU OD 27. IX. 1943. DO 25. X. 1944. GODINE

U ranim jutarnjim satima dana 25. rujna 1943. godine posljednje partizanske jedinice napustile su Split. Nakon što je njemačka vojska zauzela Split (27. IX. 1943, u jutarnjim satima), vlasti Nezavisne Države Hrvatske (NDH) našle su se u velikim poteškoćama u nastojanju da uz opskrbljivanje brojnih vojnih postrojba, opskrbe i oko 40.000 stanovnika Splita, kojih se broj do kraja ovog razdoblja iz raznih razloga smanjio na vjerojatno oko 30.000-32.000.^{5a)}

Odmah su popisane skromne zalihe živežnih namirnica i industrijske robe (osobito tekstila, kože i kožnih proizvoda), te benzina, koje je trebalo obavezno prijaviti vlastima uz prijeljnu visokim i teškim kaznama ukoliko se ne prijave i sakriju.

Kasnije je u nekoliko navrata, ali uz stroga ograničenja, bilo dozvoljeno prodavati navedenu robu, ali kad su poslije bombardiranja Lučca (5. XII. 1943.), a osobito nakon najžešćeg bombardiranja svih dijelova Splita (3. VI. 1944.) mnoge obitelji i pojedinci ostali ne samo bez krova nad glavom već i bez dijela ili čitave imovine, odjeća i obuća se izdavala samo građanima s iskaznicom "postradalih osoba". Važno je istaknuti da je bila racionirana i prodaja ili dodjela vrlo traženih, a deficitarnih građevinskih materijala, koje se izdavalo samo s potvrđama i za namjeravane popravke lakše oštećenih kuća i domova.

Mnogo je teže bilo s pribavljanjem gradu toliko potrebnih, a nedostajućih živežnih namirnica. Jedini pravac dopreme bio je cestom iz Mostara, a taj je grad uskotračnom željeznicom, preko Novog Sarajeva i Bosanskog Broda (nakon prijelaza mosta preko Save), bio povezan kako sa žitorodnom Slavonijom, tako i sa Zagrebom i njegovom okolicom. Pa ipak, uza sva nastojanja, organi vlasti "zaduženi" za prehranu pučanstva u Splitu uspijevali su dopremati znatno manje količine hrane negoli se razdavala za vrijeme prethodnog razdoblja talijanske okupacije, a pojedini privatnici, najčešće u grupama, dovozili su je na svoj trošak i rizik, ali i uz znatnu dobit, ako bi uspjeli u tim pothvatima. To su obavljali unajmljenim teretnim vagonima (kako zatvorenima, tako i niskim otvorenim vagonima, pokrivenim ceradama za zaštitu od oborina, u kojima je uvijek netko od nakupaca čuvao kupljenu robu). Kad bi iz Slavonije ili Bosne stigli u Mostar, kamionima su nastavljali put do Splita. Ovi su nakupci (šverceri) postizali dobre zarade, ali su neki i stradalivali na putu.

Stoga nije čudno što je splitski dnevnik NOVO DOBA (u broju 50 od 1. XII. 1943.) već na prvoj stranici (a ne u rubrici "Splitske viesti") odmah ispod naslova lista donio i za grad važnu i ohrabrujuću vijest da je "prispjela prva pošiljka hrane namijenjena hrvatskom građanstvu Splita", uz požrtvovne napore hrvatskih građanskih i vojničkih vlasti oko prehrane grada i usprkos neuspjelom ometanju od strane protivnika, te žrtvama među vojničkom pratnjom konvoja kamiona. U Splitu su pristigli pošiljku hrane smjesta istovarili i uskladištili na više mjesta, no u podužem tekstu nigdje se ne spominje kakva je hrana tada dopremljena, ni u kojim količinama, no očito je da je nije bilo previše.

RASPODJELA RACIONIRANIH ŽIVEŽNIH NAMIRNICA. Nju je odredivao Prehrambeni odsjek Gradskog poglavarstva, a trgovine su vršile maloprodajnu razdiobu, nabavljajući hranu kod Zadružne poljodjelske poslovnice, a sol i žigice kod Monopolskog ravnateljstva.

Ako su *sve* razdiobe živežnih namirnica osim po (do danas nesačuvanim) uličnim oglasima bile objavljivane i u tada jedinom splitskom dnevnom listu NOVO DOBA, kako se s razlogom može pretpostaviti, onda su u čitavom razmatranom *trinaestmesečnom razdoblju* doista *skromne* (da ne kažemo

mizerne) količine raznih prehrambenih proizvoda bile osigurane pučanstvu tadašnjeg Splita. Ukupno je bilo ponuđeno 18 raznih proizvoda, uključivši i raspodjelu dvije vrste kutija žigica, tada potrebnih za pripremu jela na štednjacima za kruta goriva ili za paljenje svijeća - voštanica ("šterika"), kad često nije bilo električne struje ni za rasvjetu, u ovim *ukupnim količinama po jednoj osobi*:

1. BIJELO BRAŠNO	1,75 kg (po osobi, kroz 13 mjeseci)
2. PŠENIČNO BRAŠNO	6,25 kg (isto)
3. KUKURUZNO BRAŠNO	1,00 kg
4. RAŽENO BRAŠNO	1,50 kg
5. OLJUŠTENI JEČAM	0,25 kg
6. PEKMEZ (marmelada)	0,25 kg
7. ŠEĆER	4,20 kg
8. MASLINOVO ULJE	0,35 lit
9. KRUMPIR	0,40 kg
10. GRAH	0,50 kg
11. GRAŠAK	0,30 kg
12. MESO (govedina ?)	0,20 kg
13. KONJSKO MESO	0,10 kg
14. SUHE ŠLJIVE	1,20 kg
15. SLANE SRDELE	0,10 kg
16. SOL	3,60 kg
17. DRVENE ŽIGICE	12 kutija
18. VOŠTANE ŽIGICE	2 kutije

Katkada (ali rijetko) u novinama se spominje raspodjela racioniranih živežnih namirnica za posebne kategorije korisnika, kao što su djeca, trudnice i bolesnici, no vrst hrane i njezinu količinu nisam zabilježio.

Također su se i cigarete ili križani duhan mogli racionirano nabavljati na posebne karte, koje su izdavane samo muškarcima starijima od 18 godine.⁶⁾

(NAPOMENA: Ako je u *tri nesačuvana broja* lista Novo doba bila najava još nekih raspodjela hrane, također i u razdoblju od 24. VIII. do 4. IX. 1944., kad list privremeno nije izlazio, te ako je pisac ovog teksta zbog nedovoljne pažnje poneku raspodjelu zaboravio pribilježiti, sve to *ne bi bitno utjecalo* na opći zaključak o vrlo slaboj opskrbi građana Splita racioniranim namirnicama u tome dugačkom ratnom razdoblju.)

Zanimljivo je da je za nemirnih rujanskih dana u vrijeme dvotjedne partizanske vladavine u Splitu 16. rujna 1943. objavljen akt Prehrambenog odbora NOO Splita, da će se "od sutra, petak 17 tekućeg, izdavati pučanstvu 15 dkg mesa po osobi uz cijenu od lira 22 kilogram" (citata).⁷⁾

Pisac ovog članka sjeća se kako je za vrijeme jedne uzbune u kućnom skloništu čuo razgovor između jednog partizanskog podoficira i jednog oficira. Prvi ga je izvijestio da nemaju čime hraniti talijanske zarobljenike koje čuvaju, na što mu je pretpostavljeni savjetovao da zakolju kojeg konja i skuhaju im ručak. (To je bilo prije velikog pokolja zarobljenih talijanskih vojnika 19. IX. 1943., kad su njemački sunovratni zrakoplovi ("Stukas") napali barake u Spinutu i na Firulama, gdje je radi lakšeg nadziranja bila koncentrirana glavnina talijanskih zarobljenika).

Stoga ne čudi kako se nakon smjene vlasti u Splitu prva raspodjela hrane, obavljena 5. listopada 1943., odnosila na "10 dekagrama svježeg konjskog mesa", a po istoj cijeni od 22 lire kilogram.⁸⁾

I rijetke raspodjele maslinova ulja (samo tri u 13 mjeseci!), odnosile su se samo na decilitar i pol jednom i decilitar dvaput, iako je maslinovo ulje izvorni dalmatinski proizvod!

Pšenično, a rjeđe i bijelo brašno bilo je zastupljeno samo u "razdiobama živežnih namirnica" od 12. XII. 1943. do 1. III. 1944. Poslije toga brašno je dijeljeno samo triput, i to jednom kukuruzno, a dvaput raženo brašno. Pripadajući kilogram brašna mogao se zamijeniti za pet dnevnih obroka kruha težine 16 dag.

No najčešće su bile raspodjele šećera (u početku po 0,50 kg, a poslije po 0,40 kg) kojih je bilo deset, zatim soli (u istoj težini), te dvije kutije žigica koje su se dijelile osam puta. Čak i novine kritiziraju takvu "aprovizaciju", kad jednom pišu da građani kažu: "Dile samo cugar, sol i žigice!"

Prve dvije razdiobe (5. i 20. listopada 1943.) obavljene su za bonove iz talijanskih tržišnih karata, no već 16. XI. 1943. počela je raspodjela novih tržišnih karata, za polugodišnje razdoblje od studenoga 1943. do zaključno travnja 1944. godine. Dana 14. IV. 1944. počela je razdioba tržišnih karata za daljnje polugodišnje razdoblje, a 19. X. 1944., samo tjedan dana prije nove smjene vlasti, bila je još jedna takva razdioba.

4. RUŠENJE I PRESELJENJE SPLITSKOG PAZARA U RATNIM VREMENIMA (1943. - 1944.)

Nakon što je u snažnom bombardiranju Lučca 5. prosinca 1943. godine stradao i glavni dio splitskoga Starog pazara, između kuće Rismondo na sjeveru i zidanih dućančića uz južni rub Pazara (preko puta zgrade Režije duhana), prodavači su svoje "banke" preselili uzduž Hrvojeve ulice.⁹⁾

Otkad su u svibnju i lipnju 1943. talijanske vlasti srušile dugačku jednokatnicu Vojne pekare ("vojničkih peći") s njezinim skladištima brašna (prema talijanskom planu čišćenja Dioklecijanove palače od nekih "nevrijednih građevina" iz novijeg doba), na njezinu mjestu zjapila je duga i duboka jama, pa se ta relativno velika površina nije mogla koristiti. Tek kad je u studenome



Splitski Pazar poslije bombardiranja Lučca 5. prosinca 1943.. godine. Tog dana je teško oštećena i manja dvokatnica nasuprot kuće Rismondo, pa je poslije rata porušena. Foto: Dragutin Štiller, negativ u Muzeju grada Splita.

1943. otpočelo rušenje zidanih ostataka nekadašnjeg lazareta, koji je kao zloglasni zatvor sv. Roka bio zapaljen 25. rujna 1943., započelo je zatrpavanje jame otpadnim materijalom od rušenja.¹⁰⁾ Međutim, taj u Hrvojevu ulicu premješteni pazar je u jutarnjim satima 3. lipnja 1944. u prvom i drugom naletu angloameričkih bombardera bio mjesto masakra više od stotinu Splitskana i izbjeglica sa Šolte, Drvenika i iz Stobreča (koje je njemačka vojska nasilno evakuirala koncem travnja), koji su se tu zatekli.

Stoga su se prodavači i odatle povukli i zaposjeli prazan prostor nekadašnje Stare biskupije, od crkve Dušica do Peristila, kao i sam taj trg, te neke punktove u Krešimirovoj ulici i uz Željezna vrata, došavši blizu Narodnog trga (Pjace). Pa i u staroj Ribarnici nedaleko od Marmontove ulice, prodavalo se voće i povrće, kao i na još nekoliko mjesta u "sigurnijim" dijelovima Splita. Već koncem siječnja 1944. su na trgu Širini, kod župne crkve sv. Križa u predgrađu Veli varoš, općinske vlasti postavile klupe za prodavače i "ozakonile" ovaj mali dislocirani pazar za stanovnike zapadnog dijela Splita.¹¹⁾

Treba naglasiti da se veliki dio živežnih namirnica dovezenih u grad tada i nije prodavao na za to namijenjenim otvorenim prostorima (kao što je prije bio Pazar), već od kuće do kuće, od stana do stana. Zbog čestih uzbuna i mogućeg bombardiranja, mnogi su građani i građanke i tako nerado napuštali blizinu svog doma i najbližeg skloništa zbog odlaska na Pazar ili drugamo, te je ovakva prodaja na samim kućnim vratima bila dobrodošla. A i

prodavači su bili na koristi, ne samo što su tako, lišeni svake konkurencije, mogli prodavati po višim cijenama, već i zbog uobičajene, zapravo drske i ucjenjivačke ponude zamjene živežnih namirnica za vrijedne predmete iz kupčeva kućanstva, najčešće odijela, obuće, posteljine i slično - pa sve do zlatnog nakita.¹²⁾ Tada novac nije puno vrijedio, ali su sve manji stvarni obiteljski prihodi pa i sve veća nezaposlenost mnoge vodili izravno u siromaštvo i glad. Znajući to, prodavači su bezosjećajno iskorištavali situaciju, a čak su često prodavali i nekvalitetnu hranu, pomiješanu s raznim primjesama da dobije na težini.

5. KRETANJE CIJENA NEKIH ŽIVEŽNIH NAMIRNICA U TRINAEST RATNIH MJESECI (1943. - 1944.)

Već je 28. - 30. listopada 1943. godine izvršena *zamjena novca*. Talijanske lire mijenjane su za kune po tečaju 2 kune za 1 talijansku liru, plus "stoposlotni tečajni dodatak" (tj. dobivalo se 4 kune za 1 liru).¹³⁾

Po tržišnim zakonima, kad iz bilo kojega razloga (pa i privremeno) dođe do nestašice neke robe, cijena joj raste. Tijekom promatranih 13 mjeseci cijene su polako neprestano rasle, no bilo je i nekoliko izrazitih skokova cijena. Splitski list *Novo doba* *nije* redovito i sustavno pratio kretanje cijena osnovim živežnim namirnicama, ali je često navodio neke cijene, da bi se mogao požaliti na njihovu pretjeranu visinu, s obzirom na oslabljenu kupovnu moć građana.

Prvi veliki skok cijena osjetio se poslije kapitulacije Italije, kad je već mnogima postalo jasno da će od tada hrana teško i u sve manjim količinama moći pristizati u Split. Tako sredinom listopada 1943. *Novo doba* bilježi da se maslinovo ulje od donedavnih 100-120 lira po litri već prodaje po 300-500 lira, a da je cijena kokošnjih jaja skočila od 20 na 80 lira po komadu.¹⁴⁾

Sredinom studenoga 1943. već se krijumčareno meso (ne piše kakvo meso) prodaje po 800-1000 kuna/kg, a pijetao od 1,5 do 2,0 kg stoji 3000 Kn.¹⁵⁾ Tih dana "bolja kava" u centru grada košta 40 Kn,¹⁶⁾ a pršut čak 2500 Kn/kg.¹⁷⁾

Sredinom prosinca 1943. Glavarstvo građanske uprave u Splitu osniva Ured za suzbijanje ilegalne trgovine i nabijanja cijena. Dozvoljena slobodna prodaja namirnica je (prema novinskoj vijesti) već koncem mjeseca snizila neke cijene na polovicu od prijašnjih. Tada se kukuruz prodavao po 320 Kn/kg, pšenica po 400 Kn/kg, dok list kritizira skupoću slanah sardela, koje su za Badnjak koštale čak 40 kuna komad!¹⁸⁾

Prema podacima iz novina na početku veljače 1944. maslinovo ulje se na Pazaru prodaje po 1800 Kn/litra, riža po 1000 Kn/kg (ostatak od talijanskih zaliha!), kvasina po 200 Kn/litra, topljena mast iznad 3000 Kn/kg, tjes-

tenina oko 500 Kn/kg, brašno oko 400 Kn/kg, pura oko 320 Kn/kg, kesteni oko 300 Kn/kg.¹⁹⁾

Već početkom travnja 1944. cijene su opet dosta "skočile". Tada litra ulja košta 3000-3500 kuna, meso 1400-1500 Kn/kg (janjetina 1500-1600 Kn/kg), mlijeko 200 Kn/litra, kruh (najmanje) 420 Kn/kg, a i nema ga svaki dan u prodaji, od lošeg je tijesta i loše miješan i pečen, najprostija riba košta 1000-2000 Kn/kg, jedan kavul 400 Kn. Neki težaci ne prodaju vino, kažu da im se više ne isplati.²⁰⁾

Koncem travnja 1944. Novo doba vedro primjećuje da se opet prodaje bijeli kruh svih vrsta (npr. korneti, drece, meزالune), ali čak po 800-900 Kn/kg!²¹⁾ (Tko si je to tada mogao priuštiti!?) A u Split su dopremljene i velike količine trešanja, prodaju ih po 100-120 Kn/kg.²²⁾ U srpnju se novo bijelo grožđe prodaje po 700 Kn/kg, a mladi krumpir po 500 Kn/kg.²³⁾

Zatim se u istome listu dva mjeseca gotovo ne spominju cijene živežnih namirnica, da bi se *sredinom rujna* 1944. žalosno konstatiralo da se, istina, više kupuje, "jer su činovnici dobili zajam", ali da i cijene rastu. Tako je maslinovo ulje u nekoliko tjedana dvostruko ili trostruko poskupjelo, a raste i cijena šećeru i drugim artiklima.²⁴⁾ Bijeli kruh je nestao iz prodaje, a zatim i crni, te se pred pekarnicama stvaraju redovi. Vlada oskudica i u prodaji mesa, a maslac je nestao s tržišta. Nestašica hrane osjeća se čak i u privatnim gostionicama i zalogajnicama (buffetima).²⁵⁾

Tržna uprava nekim novim mjerama bezuspješno nastoji popraviti stanje. Tako novine bilježe da se nekim prodavačima oduzimlju ponudeni artikli i prodaje ih se građanima po uvedenim *dozvoljenim* (maksimiranim) cijenama. Tako su jednome prodavaču jaja umjesto za 230 Kn/komad, prodana po samo 150 Kn/komad.²⁶⁾

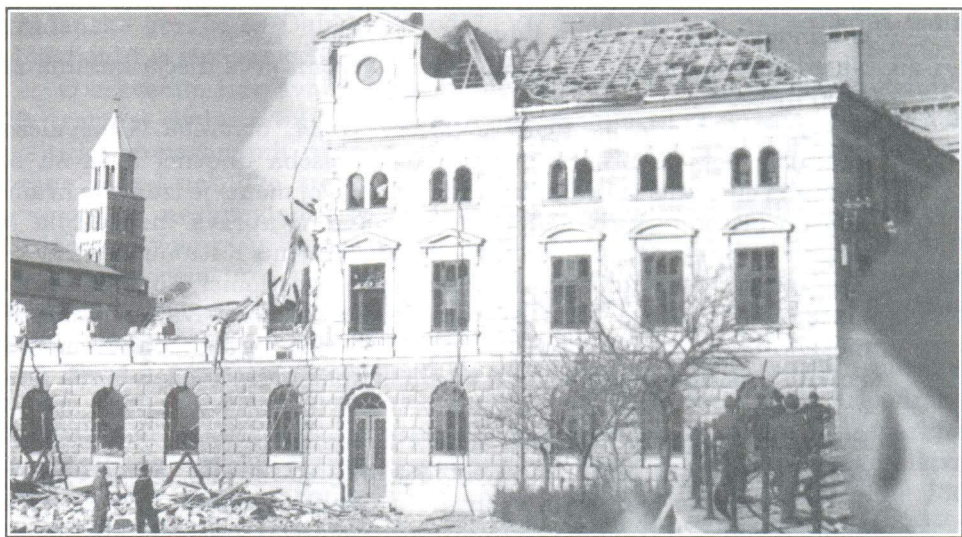
List Novo doba u broju 279 od 4. X. 1944. donosi vrlo dug popis s nekoliko desetaka *dozvoljenih cijena* živežnim namirnicama na splitskoj tržnici, kojih se malo tko drži, a *stvarne cijene* su i dvostruko veće. Litra maslinova ulja već se prodaje i do 11.000 Kn/litra.

Znajući tu razliku između dozvoljene i stvarne cijene, po tome popisu lako je približno izračunati mnoštvo stvarnih cijena u Splitu tijekom listopada 1944. godine, na samom kraju promatranoga razdoblja. Navest ćemo samo neke od tih *dozvoljenih* cijena, iako su one uglavnom bile samo *fiktivne*. Na primjer: pšenica do 500 Kn/kg, kukuruz do 400 Kn/kg, krumpir do 450 Kn/kg, tamna tjestenina do 700 Kn/kg, bijela tjestenina do 1000 Kn/kg, riža do 2000 Kn/kg, ječam do 440 Kn/kg, oljušteni ječam do 600 Kn/kg, šećer u kockama 2100 Kn/kg, grah do 600 Kn/kg, meso bez razlike do 1600 Kn/kg, svinjska mast do 7000 Kn/kg, maslinovo ulje do 6000 Kn/kg.

Glavni uzrok tim nestašicama i poskupljenjima u rujnu i listopadu 1944. godine bila je krajnje otežana i drastično smanjena doprema hrane u Split, o čemu opširnije u završnom poglavlju ovog članka.

6. DRUŠTVENA SKRB U TEŠKIM VREMENIMA (1943.-1944.)

Već nakon prvih bombardiranja Splita iz zraka u studenome i prosincu 1943. godine u listu Novo doba svakodnevno su objavljivani popisi građana koji su preko banaka ili crkvenih ustanova doznacili navedene novčane priloge ili su darovali odjeću i obuću, hranu te dijelove namještaja, pa i građevinski materijal za postradale osobe i obitelji. Kasnije su bila prorijeđena takva darivanja, da bi poslije najžešćih razaranja u bombardiranju grada 3. lipnja 1944., kad je naglo porastao broj beskućnika i siročadi, akcija svakovrsnog darivanja najpotrebnijima opet dobila na intenzitetu. No javio se i još jedan oblik trajnije i sigurnije pomoći.



Južno krilo monopolske zgrade Režija duhana, podignute 1904.-1905. između Pazara i obale, bilo je teško oštećeno u bombardiranju iz zraka 3. siječnja 1944. (Ta je čitava golema zgrada porušena 1944./45. kako bi se postigao izravan spoj gradske luke s Pazarom i splitskom obalom. Desno na slici vidi se dio ograde tadašnjeg dosta strmog Lučkog prilaza.). Foto: Dragutin Štiller, negativ u Muzeju grada Splita

U nemogućnosti ili nesposobnosti da Split dostatno opskrbe hranom, tadašnje vlasti te razne crkvene i dobrotvorne organizacije nastojale su da bar *djelomično* podmire potrebe siromašnijih slojeva pučanstva i slabije plaćenih činovnika i radnika, a kasnije i brojnih izbjeglica s otoka Brača i Hvara, kojima se koncem travnja 1944. pridružio i velik dio mještana iz naselja na otocima Šolti i Drveniku te iz susjednog Stobreča. Njih je naime njemačka vojska iz vojno-obrambenih razloga prisilno potpuno evakuirala, a oni su se, uglavnom bijedni i nevoljni, slili u Split.

Ta se humana namjera željela postići *uzdržavanjem* niza menzi, među kojima i novoosnovanih, za koje su organizatori osigurali prostorije, namještaj i osoblje, a brinuli su se i za kupnju i dopremu potrebnih količina hrane te njezinu pripremu i izdavanje obroka abonentima. To se vršilo po vrlo pristupačnim cijenama, jer je veliki dio troškova bio subvencioniran od osnivača, a za siromahe, nezaposlene, postradale i izbjeglice čak je bio besplatan. (Dio potonjih dobio je i besplatan smještaj u Oružničkoj vojarni u Sukoišanskoj ulici 12.)

Tako su u proljeće 1944. u Splitu djelovale ove menze-restorani takve namjene:²⁷⁾

1. Stara gradska društvena ustanova "Gradska kuhinja" prehranjivala je dnevno oko 2000 osoba, a namjeravala je primiti još 500. Vodio ju je kanonik don Herkulan Luger.²⁸⁾
2. Na Klaićevoj poljani je 17. IV. 1944. otvorena prva dječja kuhinja za 1200 djece.²⁹⁾
3. U svratištu Matić na Pjaci je 23. IV. 1944. otvorena "Činovnička kuhinja", koja je prehranjivala 300-400 osoba dnevno, a tu su se primali i činovnici iz evakuiranih mjesta. Ovoj menzi je izdavalo hranu Župsko prirodno (privredno) nadzorništvo, a uprava menze bila je povjerena poznatom splitskom profesoru Marinu Katunariću.³⁰⁾
4. Na Državni blagdan rada Prvi svibnja u gostionici Kolimbatović s ulazom iz Radićeva trga otvorena je "Radnička privatno-namještenska kuhinja" za 600 osoba. Zainteresirani su morali podnijeti molbu. Po vrlo pristupačnim cijenama mogli su konzumirati jedan obrok dnevno.³¹⁾
5. Evakuirani mještani s otoka Šolte i Drvenika te oni iz Stobreča redovito su dobivali hranu na nekoliko mjesta u gradu, a najveći broj ih se hranio u Oružničkoj vojarni i u Gradskoj kuhinji. Za njih 300 namjeravao se u travnju preurediti (osposobiti) "Park hotel Matković", ali do toga nije došlo.³²⁾
6. Također nije otvorena ni najavljena "Kuhinja za srednjoškolce" s izdavanjem obroka "uz neznatnu naknadu".
7. U svratištu "Ljubljana" (tada na Eskulapovoj poljani 3), radila je menza za hvarske izbjeglice.³³⁾
8. Splitski muški i ženski samostani primili su na odgoj i opskrbu oko 500 djece.³⁴⁾ Drugih podataka o tome nema.
9. Poslije bombardiranja Splita 3. lipnja 1944. samostan časnih sestara franjevki na Lovretu izdavao je najpotrebnijima oko 1500 obroka dnevno.³⁵⁾

Većina ovdje iznesenih podataka predočena je na sjednici u Glavarstvu građanske uprave, održanoj 25. travnja 1944. godine, a njegov Gospodarski ured je prema vlastitom iskazu danom sredinom svibnja tada izdavao dnevno više od jednog vagona hrane (10.000 kg) za društvene ustanove.³⁶⁾

Ako znamo tadašnju tešku situaciju s dobavom i dopremom hrane za Split, ipak se čini da su bar neki od iznesenih podataka namjerno tada bili uveličani, iz propagandnih razloga. U kojoj mjeri, to danas nije više moguće ustanoviti.

Poslije bombardiranja 3. lipnja 1944. izdavane su "Potvrde o stradanju", na temelju kojih bi korisnik dobio tržišne karte za hranu i tekstilne bonove, a po potrebi i mogućnostima i materijal za popravke na oštećenoj zgradi. Osim toga, onima za koje se ocijeni da "iz vlastitih sredstava i spašenih vrijednota" ne mogu nadoknaditi štetu koja im je bombardiranjem nanesena, isplatit će se novčana pomoć u brutto berivima u jednostrukom, dvostrukom ili trostrukom iznosu, prema procjeni štete koja im je nanesena. Podaci o uvjetima za primitak navedenih obeštećenja izneseni su u "Naredbi Glavara građanske uprave za Dalmaciju" od 7. VI. 1944., koji su nakon četiri dana objavljeni i u novinama.³⁷⁾

O crkvenim i državnim blagdanima (Božiću i Uskrsu, te Novoj godini i 10. travnja) civilne i vojne vlasti NDH na raznim su razinama, dijelom i iz političko-propagandnih razloga, upriličavale posebnu raspodjelu zgotovljene hrane za po nekoliko stotina pozvatih siromašnih osoba, djece, staraca i starica, te nezaposlenih i izbjeglica. Raspodjela se vršila najčešće u Oružničkoj vojarni u Sukoišanskoj ulici i po nekim samostanima, uvijek u prisutnosti viših predstavnika tih vlasti, te crkvenih odličnika. Novo doba revno je bilježio sve takve humanitarne akcije i navodio koliko je toga dana podijeljeno ručkova ili kruhova potrebnima.³⁸⁾

Akutnu nestašicu hrane neki su pokušavali svladati i raznim udruženjima. Tako je u lipnju "ustrojena" zadruga CETINA, za opskrbu pripadnika hrvatskih oružanih snaga, koncem rujna objavila da je svojim zadrugarima razdijelila tri vagona hrane, a sredinom listopada se Župsko povjereništvo Ministarstva skrbi pohvalilo kako je najsiromašnije u Splitu pomoglo s 130 milijuna kuna, 20 vagona hrane i oko 3000 komada razne odjeće i obuće.³⁹⁾

I pristaše NOP-a su, iako u ilegalnosti, kroz čitav rat provodile razne akcije prikupljanja pomoći u novcu, hrani i odjevnim predmetima ("Narodna pomoć"), dijelom namijenjene i članovima obitelji boraca, političkih zatvorenika i poginulih iz njihovih redova.

STARAČKI DOMOVI U RATNIM GODINAMA

Kad su se u mirnim vremenima imućni ljudi liječili kod svojih privatnih (obiteljskih) liječnika i po sanatorijima, a ostali građani u ambulantomama i gradskoj bolnici, u doba kad su mnoge obitelji još bile mnogobrojne (pa su uz baku i djeda, često obuhvaćale i neoženjenu braću i neudate ili nezbrinute sestre, a mogle su se smjestiti u većim, pa i višesobnim stanovima kakvih je bilo po starim kućama), u Splitu nisu postojali STARAČKI DOMOVI u da-

našojm smislu. Umjesto njih, većinom za siromašne osobe, uzdržavane na općinski trošak, osnivale su se UBOŽNICE. Već im i naziv kaže da je veći naglasak bio stavljen na siromaštvo šticećenika, negoli na neke tjelesne mane ili zdravstvene tegobe vezane uz njihovu visoku dob (kao na primjer na lošu pokretljivost, senilnost, oslabljenost vida i sluha i slično).

Pred sam rat, 16. veljače 1941. godine, na tadašnjoj je sjeveroistočnoj periferiji Splita, iza Gripa, u Radničkoj ulici, bila otvorena (prva faza) nove



U najžešćem bombardiranju gotovo svih dijelova Splita 3. lipnja 1944. sjeveroistočno od Peristila Dioklecijanove palače porušena je stambeno-poslovna trokatna zgrada Aglič-Mrkonjić. (Snimak je načinjen nedugo nakon toga jer ruševni materijal još posve ispunja uličicu između te kuće i renesansne crkvice sv. Roka. Foto: Dragutin Štiller, negativ u Muzeju grada Splita

"Muške ubožnice", zgrade predviđene za smještaj 55 staraca. Uz uski središnji ulazni dio, s uredima na katu i kapelom sv. Josipa u južnom izbačenom dvorišnom aneksu, bilo je dograđeno zapadno jednokatno krilo sa spavaonicama i blagovaonicom (dnevni boravkom), dok su kuhinja, praonica i skladišta bili u podrumu.⁴⁰⁾ Već tada je bila predviđena i dogradnja istočnog krila zgrade (druga faza) u kojem bi se smjestila Ženska ubožnica, no podizanje tog azila za starice omeo je skoro početak rata.⁴¹⁾

Umjeso u Radničkoj ulici koncem veljače 1941. općinske su vlasti novu Žensku ubožnicu (za 30 starica) otvorile u preuređenoj zgradi u Marasovićevoj ulici 7, podno Marjana, u kojoj se za vrijeme talijanske okupacije nalazila javna kuća (vojnički bordel), poznata pod imenom "Casa verde" (tj. Zelena kuća, s aluzijom na boju uniforme talijanske vojske).⁴²⁾

7. "RATNI MLINOVI" U GLADNOM SPLITU

U Novom dobu broj 275 od 29. rujna 1944. objavljen je zanimljiv opširan članak o mlinovima za meljavu žitarica u tadašnjem ratnom Splitu. Do početka rata u Splitu su postojala samo dva mlina, od kojih je jedan bio "nedavno" (u lipnju?) uništen u bombardiranju iz zraka.

Kad se pokazala potreba za malim mlinovima, neki su ih dobavili cijele ili samo pojedine njihove dijelove, a ostalo su im izrađivali splitski mehaničari. List procjenjuje da je u rujnu 1944. godine u Splitu radilo dvadesetak mlinova, od toga polovica s pravim mlinskim strojevima, a druga su polovica bili tzv. ratni mlinovi, zapravo prerađeni gospodarski strojevi za preradu stočne hrane. Pogađala ih je nestašica električne energije, a po potrebi su radili danju i noću. To nije bio unosan posao, pa su ih neki tada nudili na prodaju. Mlinovi su bili smješteni po cijelom gradskom području.

U to vrijeme u Splitu se dnevno mljelo oko 2 vagona žitarica ili 1000 kilograma po svakom mlinu. Najviše se mljela pšenica, zatim kukuruz, a onda raž.

MLINSKE PRISTOJBE: Prije rata pristojba je iznosila šestinu vrijednosti meljiva, a kod velikih količina desetinu. Međutim, u rujnu 1944. godine, ona je iznosila samo jednu sedamdesetinu (1/70) ili za 1 kg pšenice 12 kuna, a za 1 kg kukuruza ili raži 10 kuna. U članku se navodi kako mlinove treba stalno mesti, čistiti i uredno održavati, pa i za to treba dosta vremena i truda.

8. NESTAŠICA ENERGENATA U RATNOM SPLITU

Tijekom tog razdoblja bilo je problema s osiguranjem goriva za kuhanje (a i za grijanje, što si je malo tko mogao priuštiti), te benzina za vojna i služena vozila te za manji broj privatnih osobnih vozila i kamiona. I do petroleja za svjetiljke bilo je vrlo teško doći.

Električno poduzeće je stalno, a osobito u hladnijim mjesecima, pozivalo na štednju električne energije, koje je katkad manjkalo po nekoliko sati ili dana. Tražilo se da građanstvo električnu struju koristi samo za rasvjetu, a zabranjivalo se njezino trošenje za kuhanje, glačanje, grijanje i drugo. Tada još nije ni bilo puno električnih štednjaka, već su se koristila kuhala s 1-2 ploče, no najčešće se kuhalo na drva ili ugljen, do kojih je tada također bilo vrlo teško doći, a i cijene tih energenata bile su vrlo visoke.

Stoga je učestala više ili manje javna sječa (pretežno) borovih stabala po Marjanu, najprije i najviše onih bližih gradu, iznad i uokolo velovaroških kuća, te uz marjansko stubište. Kako je zbog straha od posljedica bombardiranja oko tisuću članova splitskih obitelji (osobito u toplim mjesecima) stalno boravilo na Marjanu i Mejama, i to najčešće u improviziranim nastambama, to su oni za pripremu hrane na vatri, a katkad i za noćno grijanje, koristili odsječena debla i grane stabala.⁴³⁾

Što se benzina tiče, dopremao se u velikim kantama kamionima iz Mostara, a postojali su i bonovi za njegovu racioniranu dobavu. Kako je to funkcioniralo, nema pisanih podataka.

Iako grad Split dobiva vodu iz samo 9 km udaljenog izvora solinske rijeke Jadro, katkad je u gradu dolazilo i do nestašica pitke vode. Pritom se ne misli na pucanje uličnih vodovodnih cijevi prilikom učestalih bombardiranja grada (osobito 5. XII. 1943. i 3. VI. 1944.) kad su se od istekle vode stvarala čitava mala "jezera", što je dokumentirano na nekoliko fotografija.

Ljeti su bile česte nestašice vode te su aktivirani i neki bunari, od kojih su mnogi bili zagađeni pa su izazvali zarazne bolesti. Zaraze su već u lipnju bile učestale, a od 1. do 17. srpnja u gradu je zabilježeno čak 19 slučajeva tifusa, 11 paratifusa i 10 slučajeva dizenterije, a crijevne bolesti najčešće kod djece i staraca. Isprva su samo neki predjeli oskudijevali vodom, no Novo doba 11. srpnja 1944. piše da će se uvesti još veća ograničenja vode u Splitu. Crpke će biti u pogonu samo poslije podne, i to vjerojatno od 18 do 19 sati, jedan dan za predjel *zapadno* od željezničke pruge kroz grad, a drugi dan *istočno* od nje. Građani ne smiju stvarati velike zalihe vode niti polijevati vrtove s napravama na pogon vodenim tlakom ("vrtuljci"), a smiju ih zalijevati samo triput tjedno: ponedjeljkom, srijedom i petkom.⁴⁴⁾

Što se tiče gradske Plinare, ona u tom razdoblju nije uopće radila, i to ne samo iz sigurnosnih razloga.

9. OTEŽANA I ZNATNO SMANJENA OPSKRBA GRADA SPLITA U RUJNU I LISTOPADU 1944. GODINE

U Split je pristizalo najmanje hrane u listopadu i studenome 1943., sve dok se nisu bar donekle osigurale prometnice i uhodao sustav kupnje i do-preme - te u rujnu i listopadu 1944. godine, tj. na samome početku i na kraju

promatranoga trinaestmjesecnog razdoblja. Već smo naveli da je sva hrana dolazila vagonima preko Bosne i Hercegovine, a iz Mostara kamionskim transportima u Split.

U ranu jesen 1944. godine, kad se oko Splita počeo stezati partizanski обруč, a njemačke se oružane snage (nakon što su bile iz strateških razloga prisiljene da napuste Grčku, Albaniju i Crnu Goru, a u borbama su gubile Makedoniju, Srbiju i Vojvodinu) stale pripremati na povlačenje na tzv. liniju GRIN Knin - Mostar, sve je manje hrane stizalo do Splita. Tada su zbog nedostatka hrane posustale ili potpuno prestale s radom mnoge u proljeće otvorene menze.⁴⁵⁾

Kad su partizanske snage (tj. jedinice 26. dalmatinske divizije NOVJ), nadošle iz uporišta na otoku Visu sredinom rujna 1944., u samo desetak dana zauzele glavne srednjodalmatinske otoke, još se više pogoršala mogućnost opskrbe Splita. Naime, tada su na otoku Braču bili postavljeni dalekometni topovi, koji su pucali na vozila koja su se kretala cestom uz obalu, što je s istoka vodila u Split, tako da je danomice bilo i uništenih kamiona s hranom i drugom robom koju su prenosili, ali i ranjenih i poginulih vozača i suputnika. Osim toga, i na kopnenim prometnicama su uz strojničke napadaje iz zrakoplova, učestali i napadaji iz zasjede na takva vozila, sa sličnim posljedicama.⁴⁶⁾

Spomenuto gađanje topovima s Brača na obalnu cestu, pa i na njezin dio na samom ulazu u grad Split, stvorilo je tamošnjim općinskim vlastima i građanima jedan opasan i neočekivan "komunalni problem". Pokojni dipl. inž. građ. Mirko Karlovac, koji je tada bio pročelnik Tehničkog odjela Velike župe Cetina, ispričao je (dvadesetak godina poslije rata) autoru ovog članka sljedeće:

Kako je zbog gađanja vozila na cesti Split - Stobreč bio otežan pristup gradskome groblju na Lovrincu, budući da su topničkom paljbom bila ugrožena vozila i osoblje Pogrebnog poduzeća kao i članovi pokojnikove rodbine, bilo je odlučeno da se ispita mogućnost s mora neprimjetnog pristupanja tom groblju, i to jednom novom sjevernijom trasom, koju je tek trebalo osposobiti. Već je bio izvršen uviđaj na terenu, da bi se ustvrdilo kakve i kolike minimalne zemljane i betonske radove treba izvesti, da se istočno od tadašnje Balkanske ceste osposobe postojeći poljski putovi, uz probijanje ponekog suhozida, uklanjanje raslinja, grmlja i vinovih loza, te nasipanje neke kosine širine oko 2 metra (potrebne zbog savladavanja visinskih razlika između pojedinih vlakana - tj. čestica zemlje), kako bi se lijes s pokojnikom mogao konjskom zapregom, na "drvenom karu", sa sjeverne strane unijeti u groblje, a pratnja (grobari i rodbina) bi ga pješice slijedili.

Do 22. listopada 1944. godine, kad je prestao izlaziti, list Novo doba nije zabilježio ovakvu namjeru, a autor ovog članka se danas više ne sjeća što mu je rečeno: da li je uopće više bilo vremena da se ona i ostvari.

BILJEŠKE:

(NAPOMENA: Splitski dnevni list NOVO DOBA u bilješkama se navodi kraticom ND!)

- 1) I za vrijeme Prvoga svjetskog rata postojale su tržišne karte (iskaznice - tessere), za preuzimanje racionirane hrane. O tome je spjevana i nekad čuvena pjesmica na talijanskom jeziku (autoru članka nije poznato gdje je nastala), a u njezin zadnji stih se ubacivalo ime grada u kojemu se pjevalo ili iz kojeg se potjecalo. Evo njezina teksta na tršćanskom dijalektu, a u zadarskoj varijanti:

"La tessera, la tessera,
La xe un gran tormento,
La ghe occorre ai pret(t)i e ai frat(t)i
E alle mule in convento,
Al militar di terra, e a quel di 'reoplan,
A Zara non si magna senza la tessera del pan!

(Refren:) Come che la bor(r)a che viene e che va,
(tre volte!)

I dice che il mondo se ga inscempia.
(ribaltà)"

A u slobodnom prijevodu na hrvatski jezik ta pjesma glasi:

"Tržišna je karta baš velika muka,
Potrebna je popovima i fratrima,
Kao i djevojkama u samostanu,
Vojniku na kopnu i onome u zraku,
U Zadru se ne jede bez karte za kruh!

(Refren:) Kao što bura dolazi i odlazi,
(triput!)

Kažu da je svijet poludio.
(ili):(da se svijet prevrnuo)."

- 2) San Marco, Split, br. 121/20. IX. 1941. i br. 127/27. IX. 1941.

- 3) Isto, br. 131/2. X. 1941.

- 4) Isto, br. 5/3. V. 1941.

- 5) Il Popolo di Spalato, Split, br. 71/24. III. 1942.

- 5a) Dosad nije objavljena nikakva cjelovita demografska studija o kretanju broja *civilnih stanovnika Splita* u raznim razdobljima tijekom Drugoga svjetskog rata (6. IV. 1941. - 9. V. 1945.). Izuzev nekoliko objavljenih nerazrađenih općinskih *anagrafskih* podataka, sve ostalo se temelji na stupnju točnosti poslije rata izvršenih demografskih *procjena*, s kojima se bavio i autor ovog članka. U tih pet ratnih godina veliki je broj *različitih čimbenika* utjecao najprije na naglo povećanje broja splitskog pučanstva, a kasnije na stalno njegovo smanjivanje. Pritom su uvijek izostavljani pripadnici bilo kojih vojski, koje su u Splitu držale svoje posade. Tako su Talijani početkom rujna 1943. u Splitu imali čak oko 11 tisuća vojnih lica.

Za vrijeme talijanske okupacije Dalmacije općinski anagrafski ured je samo u nekoliko navrata objavio anagrafske podatke, dobivene na temelju svoje evidencije. Po zadnjoj obavijesti, sa stanjem na dan 1. III. 1943., broj je civilnih stanovnika Splita iznosio 57.259 (vidi list *Il Popolo di Spalato*, br. 123 od 23. V. 1943.), dok je u jednom ranijem izvješću broj civila dvije godine prije, na dan 1. III. 1941. - tj. pred sam rat, procijenio na 46.001. Ako su izneseni podaci bar približno točni, toliki porast gradskog pučanstva uglavnom je posljedica doseljenja Talijana *civila*, jer je uvijek bilo naglašeno da u svim iznesenim brojkama *nisu uključena vojna lica*. Procjena za početak ožujka 1941. objavljena je tek u listu *Il Popolo di Spalato*, br. 16 od 18. I. 1942. godine. Izneseno stanje za početak i kraj promatranog razdoblja mora se uzeti samo kao procjena.

- 6) Tako je, na primjer, za razdoblje od 21. II. do 1. III. 1944., pojedinac mogao dobiti po 40 komada cigareta ili 40 grama križanog duhana. ND, br. 135/15. III. 1944.

- 7) F. Trgo, Splitski ustanak u septembru 1943. godine, u zborniku: Split u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941. - 1945., str. 603, bilješka 44. Osim o razdiobi 15 dag mesa svim građanima uz naplatu, u istoj obavijesti se kaže, da će se siromašnim obiteljima i obiteljima partizana *besplatno* izdavati 500 grama pšeničnog brašna i 2 decilitra maslinova ulja, i to prvima na temelju "besplatnih knjižica", a drugima na temelju bonova, koje će pridići kod Ureda za socijalnu skrb NOO.
- 8) Novo doba (ND), Split, br. 3/5. X. 1943.
- 9) ND, br. 70/28. XII. 1943. i S. Muljačić, Podaci o ustrojstvu i djelovanju službi Narodne zaštite i izgradnji skloništa u ratnom Splitu, 1943./44. godine, Kulturna baština, br. 24-25, Split, 1994, str. 182 i bilješka 14a.
- 10) ND, brojevi 23/29. X. 1943, 28/5. XI. 1943, 41/20. XI. 1943, 103/6. II. 1944. i 110/15. II. 1944.
- 11) ND, br. 96/29. I. 1944. i S. Muljačić, Podaci o ustrojstvu ... str. 187 i bilješka 40a.
- 12) Među građanima su se prepričavale riječi neke preprodavačice iz okolice Splita, koja je za kukuruz tražila zlatni nakit, jer da treba dati "žuto za žuto"!
- 13) ND, br. 22/28. X. 1943.
- 14) ND, br. 10/14. X. 1943.
- 15) ND, br. 34/12. XI. 1943.
- 16) ND, br. 41/20. XI. 1943.
- 17) ND, br. 42/21. XI. 1943.
- 18) ND, br. 70/28. XII. 1943.
- 19) ND, br. 101/4. II. 1944.
- 20) ND, br. 155/7. IV. 1944.
- 21) ND, br. 191/25. V. 1944.
- 22) ND, br. 195/31. V. 1944.
- 23) ND, br. 225/9. VII. 1944.
- 24) ND, br. 265/17. IX. 1944.
- 25) ND, br. 267/20. IX. 1944.
- 26) ND, br. 277/1. X. 1944.
- 27) Opširni prikaz javnih kuhinja za odrasle i djecu osnovanih do potkraj travnja 1944., dan je u Novom dobu, br. 169/26. IV. 1944.
- 28) ND, brojevi 128/7. III. 1944. i 157/12. IV. 1944.
- 29) ND, br. 162/18. IV. 1944.
- 30) ND, br. 168/25. IV. 1944.
- 31) ND, brojevi 164/20. IV. 1944. i 174/3. V. 1944.
- 32) ND, br. 169/26. IV. 1944.
- 33) ND, br. 182/14. V. 1944.
- 34) ND, br. 169/26. IV. 1944.
- 35) ND, br. 203/11. VI. 1944.
- 36) ND, br. 182/14. V. 1944.
- 37) ND, br. 203/11. VI. 1944.
- 38) ND, brojevi 70/28. XII. 1943. i 76/5. I. 1944.
- 39) ND, brojevi 212/23. VI. 1944, 270/23. IX. 1944. i br. 288/14. X. 1944.
- 40) "Od 1919. do 1941. godine Muška ubožnica bila je smještena u zgradi franjevačkog samostana u Poljudu, ali nije bilo mjesta za sve starce koji su tu imali biti zaklonjeni." Tekst iz predratnog lista Novo doba, Split, 17. II. 1941, str. 6.
- 41) Splitska ženska ubožnica tada se nalazila u Popovićevoj ulici, kod crkvice Gospe o' Soca, u Velom varošu.
- 42) ND, br. 116/22. II. 1944.
- 43) S. Muljačić, Podaci o ustrojstvu ... str. 180 i 188.
- 44) ND, brojevi 203/11. VI. 1944, 221/5. VII. 1944, 226/11. VII. 1944. i 233/21. VII. 1944.
- 45) Ipak je u listu Novo doba, br. 269/22. IX. 1944., najavljen mogući skori prestanak rada Radničko-namještenečke kuhinje, ako se ne prevladaju tadašnje teške prometne poteškoće. U toj su menzi abonenti za samo 80 kuna po osobi dobivali dnevno tričetvrt litre prilično

dobro začinjene hrane i 10 dag kruha. U istome listu, i to u *zadnjem broju*, 295. od 22. listopada 1944., najavljuje se i skoro zatvaranje Gradske kuhinje, koja je dnevno pripremala više od 250 kg razne hrane i u kojoj se hranilo više od 2000 osoba.

- 46) Prva novinska vijest o partizanskom pucanju s Brača na Omiš objavljena je u Novom dobu br. 269/22. IX. 1944., a o napadajima na kopnu na teretna vozila (kad su dva kamiona puna šećera bila uništena kod Ciste) u Novom dobu br. 271/24. IX. 1944. O teškim posljedicama pucanja topova s Brača na obalnu cestu isti list izvješćuje i u brojevima 276, 279, 284, 285 i 286/1944, a u broju 279/4. X. 1944. objavljen je uvodnik pod naslovom: "SPLIT GLADUJE". Ipak, Novo doba u broju 283, od 8. listopada 1944., neočekivano donosi ohrabrujuću vijest da se očekuju bolji rezultati dopreme hrane u Split, budući da ju je preuzelo Zapovjedništvo obalnog odsjeka "Neretva". Međutim je to "poboljšanje" moglo potrajati najviše desetak dana i s malim učinkom, jer se u zadnjoj dekadi listopada 1944. posve izmijenila vojna situacija na obalnom području, s kojega su se Nijemci morali potpuno povući.

Slavko Muljačić

PROBLEMI DELL'APPROVVIGIONAMENTO DELLA CITTÀ E DELLA PREVIDENZA
SOCIALE A SPLIT NEL PERIODO DI GUERRA, DAL 27/IX/1943 AL 25/X/1944
Sguardo economico-sociologico retrospettivo

Riassunto

Durante la Seconda guerra mondiale a Split, come nelle altre città c'era una grandissima scarsità di viveri, abbigliamento, calzature e degli altri prodotti, che fra poco condusse al loro drasticamente diminuito e razionato consumo. La merce di tale tipo poteva essere provvista nei negozi solamente nelle quantità periodicamente definite, ai prezzi subvencionati, più bassi di quelli del mercato nero ("contrabbando"), e poteva essere ottenuta solamente col possesso delle così dette "tessere annonarie" di varie speci, dalle quali si estraevano nei negozi i corrispettivi buoni.

Citando nell'introduzione la situazione dell'approvvigionamento di Split nel periodo dell'occupazione italiana (15/IV/1941 - 11/IX/1943) quando la distribuzione dell'annona razionata era limitata e scarsa però regolare, la maggior parte dell'articolo tratta il periodo dal 27/IX/1943 al 25/X/1944 quando il trasporto dei viveri fino a Split era estremamente difficile e insicuro, solamente possibile dall'oriente (dalla Croazia settentrionale nei vagoni ferroviari bosniaco-erzegovinesi a scartamento ridotto fino a Mostar e da Mostar nei camion fino a Split). L'autore dell'articolo porta delle analisi quantitative per la distribuzione razionata dei viveri in ambedue i periodi citati.

Poiché le autorità civili nell'Indipendente stato di Croazia (NDH) non riuscivano ad assicurare le quantità bastevoli dei viveri razionati per i bisogni di intera popolazione di Split, l'annona si distribuiva raramente e quando, allora in assai scarse quantità di un piccolo numero di prodotti alimentari. Nella primavera del 1944 si passò perciò all'apertura di tante nuove mense e si passò alla cura dell'approvvigionamento del vitto per il loro lavoro. In queste mense mangiavano varie categorie di cittadini, come povertà cittadina e i forzatamente sfollati dai dintorni, così anche bambini e impiegati adulti. Queste mense erano sostenute dai vari enti civili e militari e dagli alcuni conventi.

Alla fine dell'articolo si parla anche degli ospizi per i vecchi dall'epoca e delle altre forme della previdenza sociale a Split.

Prevela: Božidarka Šćerbe